

فهرست مطالب

پیشگفتار (۱).

شرح نشانه‌های الفبایی (۲).

بخش اول: قواعد دستوری ایرانی باستان

آواشناسی ایرانی باستان (۳): مصوت‌های ایرانی باستان (۳)، گردش مصوتی (۳)، نیم مصوت‌های ایرانی باستان (۴)، صامت‌های ایرانی باستان (۴).

اسم در ایرانی باستان (۵): معرفه و نکره (۵)، حالت و جنس و شمار (۶).

صفت در ایرانی باستان (۹): حالت و جنس و شمار (۱۰)، تأیید صفت (۱۰)، صفت تفضیلی و عالی (۱۱).

عدد در ایرانی باستان (۱۲): اعداد اصلی (۱۲)، اعداد ترتیبی (۱۲)، اعداد کسری (۱۳)، اعداد توزیعی (۱۳).
ضمیمه در ایرانی باستان (۱۳): ضمائم شخصی (۱۳)، موصول (۱۴)، ضمائم پرسشی (۱۵)، مبهمات (۱۵)،
ضمائم اشاره (۱۶)، ضمائم ملکی (۱۸)، ضمائم مشترک (۱۹).

فعل در ایرانی باستان (۱۹): ریشه (۱۹)، ماده (۲۱)، ماده مضارع (۲۱)، ماده نقلی (۲۴)، ماده ماضی (۲۵)،
ماده آینده (۲۶)، ماده مجهول (۲۷)، ماده واداری (۲۷)، ماده جعلی (۲۷)، ماده آغازی (۲۸)، ماده
آرزویی (۲۸)، ماده تشدید یا تکراری (۲۸)، باب (۲۹)، وجه (۲۹)، زمان (۲۹)، شمار (۲۹)، شخص
(۲۹)، فعل مرکب (۲۹)، پیشوندهای فعلی (۳۰)، مشتق‌های اسمی و صفتی (۳۰)، نشانه‌های نهی و نفی
(۳۱)، صرف فعل (۳۱).

قید در ایرانی باستان (۳۴).

حرف اضافه در ایرانی باستان (۳۴).

حرف ربط در ایرانی باستان (۳۵).

اصوات در ایرانی باستان (۳۶).

واژه‌سازی در ایرانی باستان (۳۶): بسیط (۳۶)، مشتق (۳۷)، مرکب (۳۷)، عبارت (۴۰).

بخش دوم: قواعد دستوری ایرانی میانه غربی

آواشناسی ایرانی میانه غربی (۴۱): مصوتهای ایرانی میانه غربی (۴۱)، گردش مصوتی (۴۲)، نیم مصوتها در ایرانی میانه غربی (۴۲)، صامتهای ایرانی میانه غربی (۴۳)، گروههای مصوتی و صامتی ایرانی باستان (۴۴).

اسم در ایرانی میانه غربی (۴۴): معرفه و نکره (۴۵)، مفرد و جمع (۴۵)، مضاف و مضاف‌الیه، و صفت و موصوف (۴۶)، منادا (۴۶).

صفت در ایرانی میانه غربی (۴۶): مفرد و جمع (۴۷)، درجات صفت (۴۷).

عدد در ایرانی میانه غربی (۴۸): اعداد اصلی (۴۸)، اعداد ترتیبی (۴۸)، اعداد کسری (۴۹)، اعداد توزیعی (۴۹).

ضمیر در ایرانی میانه غربی (۵۰): ضمائر شخصی (۵۰)، موصول (۵۱)، ضمائر پرسشی (۵۱)، مبهمات (۵۲)، ضمائر اشاره (۵۲)، ضمیر ملکی (۵۲)، ضمائر مشترک (۵۲).

فعل در ایرانی میانه غربی (۵۳): ماده مضارع (۵۳)، ماده مجهول، ماده واداری و ماده جعلی (۵۴)، ماده ماضی (۵۵)، رابطه ماده ماضی و مضارع (۵۶)، شناسه‌ها (۵۷)، مشتقهای اسمی و صفتی از ماده مضارع (۶۳)، مشتقهای اسمی و صفتی از ماده ماضی (۶۳)، نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۶۴)، فعلهای کمکی (۶۵)، پیشوندهای فعلی (۶۵)، فعل مرکب (۶۶)، عبارت فعلی (۶۶).

قید در ایرانی میانه غربی (۶۶).

حرف اضافه در ایرانی میانه غربی (۶۷).

حرف ربط در ایرانی میانه غربی (۶۷).

اصوات در ایرانی میانه غربی (۶۷).

واژه‌سازی در ایرانی میانه غربی (۶۸): بسیط (۶۸)، مشتق (۶۸)، مرکب (۷۷)، عبارت (۷۹).

بخش سوم: قواعد دستوری فارسی دری

آواشناسی فارسی دری (۸۰): مصوتهای فارسی دری (۸۰)، مصوتهای فارسی امروز ایران (۸۰)، صامتهای فارسی دری (۸۱).

اسم در فارسی دری (۸۳): معرفه و نکره (۸۴)، جنس (۸۴)، شمار: مثنی (۸۵)، شمار: جمع (۸۵)، صورتهای مختلف اسم در جمله (۸۹)، جای اسم در جمله (۹۱).

صفت در فارسی دری (۹۲): جنس (۹۲)، شمار: مثنی و جمع (۹۳)، درجات صفت: تفضیلی و عالی (۹۳)، رابطه صفت و موصوف (۹۴).

عدد در فارسی درسی (۱۰۰): اعداد اصلی (۱۰۰)، اعداد ترتیبی (۱۰۲)، اعداد کسری (۱۰۲)، اعداد توزیعی (۱۰۳)، عدد در جمله (۱۰۳).

ضمیمه در فارسی دری (۱۰۴): ضمائم شخصی (۱۰۵)، ضمائم شخصی در جمله (۱۱۵)، موصول (۱۱۷)، موصول در جمله (۱۱۸)، ضمائم پرسشی (۱۱۹)، ضمائم پرسشی در جمله (۱۱۹)، مبهمات (۱۲۱)، مبهمات در جمله (۱۲۲)، ضمائم اشاره (۱۲۳)، ضمائم اشاره در جمله (۱۲۳)، ضمائم مشترک (۱۲۴)، ضمائم مشترک در جمله (۱۲۴).

فعل در فارسی دری (۱۲۶): ماده (۱۲۷)، ماده‌های مضارع و ماضی (۱۲۷)، ماده نقلی (۱۳۰)، شناسه‌ها (۱۳۵)، باب (۱۴۳)، مشتق‌های اسمی و صفتی (۱۴۵)، نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۱۴۶)، فعل‌های کمکی (۱۴۶)، پیشوندهای فعلی (۱۴۸)، فعل مرکب (۱۴۸)، عبارت فعلی (۱۵۰)، فعل در جمله (۱۵۰)، مطابقت فعل با نهاد و فاعل (۱۵۱)، وجه امری (۱۵۴)، وجه التزامی (۱۵۴)، وجه دعایی (۱۵۵)، وجه تمنایی (۱۵۶)، وجه اخباری (۱۵۷)، مصدر (۱۵۹)، نشانه‌های نهی و نفی و استمرار و تأکید (۱۶۰)، فعل‌های کمکی (۱۶۵)، پیشوندهای فعلی (۱۶۷).

قید در فارسی دری (۱۷۰): قید از نظر اصل (۱۷۰)، قید از نظر ساخت (۱۷۲)، قید از نظر معنی (۱۷۲)، قید در جمله (۱۷۲).

حرف اضافه در فارسی دری (۱۷۶): حرف اضافه در جمله (۱۷۷).

حرف ربط در فارسی دری (۱۷۷): حرف‌های ربط همپایه‌ساز (۱۷۷)، حرف‌های ربط پیرو ساز (۱۷۸)، حرف ربط در جمله (۱۷۸).

اصوات فارسی دری (۱۸۲).

واژه‌سازی در فارسی دری (۱۸۳): بسیط (۱۸۳)، مشتق (۱۸۴)، مرکب (۱۹۳)، عبارت (۱۹۶).

نشانه‌های اختصاری (۱۹۷).

کتابنامه (۲۰۰).

برابر انگلیسی برخی از اصطلاحات (۲۰۲).

واژه‌نامه اوستایی و فارسی باستان (۲۰۴).

پیشگفتار

کتاب حاضر خلاصه‌ای است از کتاب *دستور تاریخی زبان فارسی* از نگارنده، که در سال ۱۳۷۵ توسط سازمان سمت منتشر شده است.

در این کتاب زبان فارسی در هر یک از دوره‌های سه‌گانه فارسی باستان، فارسی میانه و فارسی دری توصیف گردیده و رابطه هر دوره با دوره پیش از آن در سه بخش شرح داده شده است.

چون از فارسی باستان، که فارسی دری بازمانده آن است، آثار اندکی به جای مانده، قواعد زبان اوستایی هم ذکر شده است.

چون در فارسی دری واژه‌هایی از پهلوی اشکانی وارد گردیده، قواعد زبان پهلوی اشکانی هم آورده شده است.

در این کتاب، قصد از «ایرانی باستان»، زبانی است که اوستایی و فارسی باستان از آن منشعب شده‌اند. از ایرانی باستان اثری به جای نمانده است. آن را به کمک اوستایی و فارسی باستان و زبان سنسکریت بازسازی کرده‌اند. قواعدی که زیر عنوان «ایرانی باستان» ذکر می‌شوند، آنهایی هستند که میان اوستایی و فارسی باستان مشترک‌اند.

قصد از «ایرانی میانه غربی» در این کتاب، پهلوی اشکانی و فارسی میانه است. قواعدی که زیر عنوان «ایرانی میانه غربی» ذکر می‌شوند، میان پهلوی اشکانی و فارسی میانه مشترک‌اند.

درباره اوستایی و فارسی باستان و پهلوی اشکانی و فارسی میانه، زمان رواج آنها و آثار بازمانده از هر یک می‌توانید به کتاب *تاریخ زبان فارسی* از نگارنده که در سال ۱۳۷۳ به وسیله سازمان سمت منتشر شده است رجوع کنید.

شرح نشانه‌های الفبایی

نشانه	شرح	نشانه	شرح
θ	ث	a	فتحه
t̥	ت در پایان کلمه می‌آید	i	کسره عربی
p	پ	u	ضمه عربی
b	ب	ā	الف عربی در «ماهر»
w	در واژه‌های اوستایی v انگلیسی و در واژه‌های غیر اوستایی w انگلیسی است	â	الف فارسی امروز ایران در «ماهر»
f	ف	ī	ی در واژه «گیره»
ŋ	نگ در «چنگ»	ū	و در واژه «دور»
ŋ'	نگ در «چنگ»	e	کسره فارسی امروز ایران
n	ن	ē	یای مجهول، کسره کشیده
m	م	ə	کسره کوتاه، مثل کسره «سه»، «چه»
y	ی در «یک»	ō	کشیده‌تر از o، مثل کسره «دل»، «گل»
v	در واژه‌های اوستایی w انگلیسی است	o	ضمه فارسی امروز ایران
r	ر	ō	واو مجهول، ضمه کشیده
r̥	رای مصوته	ā	aw انگلیسی
l	ل	a	an فرانسوی
s	س	k	ک
z	ز	g	گ
š	ش	γ	غ
ž	ژ	x	خ
h	ه	č	چ
h'	خ	ç	س
x ^v	ادای x ^v چون «خ» آغاز می‌شود و چون «و» پایان می‌پذیرد	j	ج
		t	ت
		d	د
		ð	ذ